EUGEN PAVEL

SEXTIL PUŞCARIU ŞI EDITAREA TEXTELOR VECHI (MATERIAL DOCUMENTAR INEDIT)

Studierea unei laturi aparent periferice a personalității creatoare a lui Sextil Puşcariu, aceea de editor şi îngrijitor de texte, poate dezvălui filologului de azi aceeaşi exemplaritate în abordarea fenomenului lingvistic şi literar. Este mai puțin cunoscut faptul că S. Puşcariu a coordonat, între anii 1922–1924, colecția populară „Cartea cea bună" de la Cultura Națională, editând scrieri ale lui Constantin Negruzzi, Vasile Alecsandri şi Mihai Eminescu, cel din urmă prefațat de Lucian Blaga. Dar ceea ce i-a conferit o anumită notorietate în istoria textologiei româneşti a fost publicarea, în 1914, în colaborare cu Alexe Procopovici, a uneia dintre cele dintâi ediții critice riguroase prin metoda transcrierii interpretative, *Evanghelie cu învățătură* (1581) (Puşcariu–Procopovici 1914). Restituirea *Cazaniei a II-a* a lui Coresi, apărută la Braşov, una dintre tipăriturile reprezentative din secolul al XVI-lea, a fost inițiată de Ioan Bogdan, în calitatea sa de preşedinte al Comisiunii Istorice a României, căruia îi este şi dedicată cartea. Corespondența dintre istoric şi Sextil Puşcariu, purtată între 1910–1914, oferă amănunte semnificative privind gradul de implicare a celui din urmă, etapele parcurse în pregătirea ediției şi efectuarea corecturilor de tipar[1].

Vom valorifica în această intervenție un material documentar rămas necunoscut, constând atât din pagini de corespondență, avându-i de această dată ca protagoniști pe George Giuglea şi, respectiv, pe Al. Procopovici, aflați într-un dialog epistolar cu Sextil Puşcariu, cât şi piese din „arhiva" ediției, preconizată să apară în două volume, dintre care doar primul a văzut lumina tiparului. Ideea unei posibile colaborări, nematerializată în final, a lui G. Giuglea la realizarea ediției a fost reiterată şi în corespondența lui Ioan Bogdan cu Sextil Puşcariu, publicată de profesorul Gavril Istrate. În fondul „Sextil Puşcariu – corespondența primită"[2], se află şi un set de 28 de scrisori inedite adresate savantului de către G. Giuglea. Una dintre scrisori, datată 29 decembrie 1910, aduce câteva clarificări privind discuțiile care au premers alegerea colaboratorului în activitatea de editare. Reproducem o parte din acest prim document epistolar:

[1] Scrisorile dintre cei doi cărturari au fost publicate şi comentate de Gavril Istrate (1977), studiu reluat şi amplificat în Istrate 2001, p. 186–221.

[2] Arhiva Sextil Puşcariu este păstrată la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu", în urma dispoziției testamentare a nepoatei savantului, lingvista Magdalena Vulpe (1936–2003).

BDD-A13533 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:14 UTC)

„[…] Dl Bogdan m-a întrebat dacă aş putea să ajut la publicarea unui text vechi românesc, care s-a încredinţat D-voastră. Mi-a spus că e vorba de colaţionarea mai multor manuscripte.

N-am decât să fiu mulţumitor Dlui Bogdan şi D-voastră că v-aţi gândit şi la ajutorul ce l-aş putea da eu. În domeniul filologiei noastre atât de sărac în oameni, trebuia luate în vedere şi puterile cele mai modeste.

Totuşi, îmi dau seama de greutatea, timpul lung ce-l va cere şi responsabilitatea unei astfel de lucrări, mai ales, când în fruntea Comisiunei Istorice se află d. Bogdan.

Aşa fiind, îmi permit a vă întreba pe Dv., ca specialist, cum veţi înţelege această lucrare, după câte manuscripte să se facă colaţionarea? Eu voi face apoi o probă ca să văd în cât timp se va putea face, de ex., o foaie, pentru ca să mă conving dacă s-ar putea da lucrarea mai în scurtă vreme, fiindcă d. Bogdan spunea că ar fi bine să se facă cât mai repede. Dar, cum timpul ne e scump tuturor, când mai ales îl întrebuinţăm pentru nevoile zilnice, ar fi greu să mă angajez la lucrări prin care aş încurca pe alţii, cu toată bucuria ce aş avea să contribui şi eu la lucrări de ştiinţă importante.

Eu i-am spus, de altfel, dlui Bogdan că aş putea consacra, cel mult, două jumătăţi de zi pentru asemenea lucru. Rămâne însă să văd cuvântul D-voastră.

Am cetit în „Tribuna" părţi din studiul ce l-aţi făgăduit că-l continuaţi în mai multe numere[3]. Aţi avut o idee foarte nimerită. Filologia, înainte de toate, ar trebui vulgarizată, pentru că studiază limba care e pe buzele tuturor.

V-am mulţămit astă-vară că mi-aţi trimis şi mie studiul asupra reconstruirii limbei străvechi româneşti. Foarte interesantă, între altele, reconstruirea a două regiuni lingvistice deosebite, după existenţa celor 2 forme: *staur* şi *staul*.

Păcat că nu se ocupă mai mulţi de problema vechimei noastre la nordul Dunării, care nu s-a lămurit încă deplin şi [pe] care, cred şi eu, că numai filologia o va lămuri desăvârşit în cele din urmă.

D. Iorga însă nu vrea să creadă în această putere a filologiei....

Aud că s-ar fi ocupat şi la curs de această chestiune, aducând în discuţiune şi cartea D-voastră. [...]".

Deschidem aici o paranteză explicativă. Ultimele rânduri citate din scrisoarea lui Giuglea au în vedere lucrarea lui Sextil Puşcariu asupra reconstrucţiei românei primitive, care tocmai apăruse în germană (Puşcariu 1910), precum şi luarea de poziţie a lui Nicolae Iorga faţă de această scriere. În recenzia pe care o va publica în „Neamul românesc literar" (Iorga 1910), istoricul remarca acuitatea acestui „cercetător tânăr, care a dovedit totdeauna interes pentru problemele nouă în specialitatea sa" (*ibidem*, p. 465–466). În acest sens, contribuţia acestuia privind reconstituirea vechii limbi româneşti poate fi apreciată drept „o *hotărnicie*, o *alegere* pentru a ieşi din *devălmăşia* păgubitoare de până acum" (*ibidem*, p. 466–467). N. Iorga nu acceptă însă ca filologul să intre pe tărâmul istoricului, arătându-se sceptic faţă de instrumentarul pe care îl are la îndemână, fapt pentru care încearcă, orgolios, o subtilă punere la punct a acestuia:

[3] Este vorba despre serialul apărut în mai multe numere din „Tribuna" arădeană (vezi Puşcariu 1910–1911).

BDD-A13533 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:14 UTC)

„Terenul cel sănătos e deci chiar acela pe care, cu câteva pagini înainte, îl arătase d. Puşcariu însuşi. Filologia în marginea filologiei. Iar, afară de cazuri excepționale, în ce privește faptele istorice, dacă acestea sunt contestate între istorici, nu aprecierea filologului va hotărî" (*ibidem*, p. 467).

Ideea colaborării lui G. Giuglea cu S. Puşcariu la realizarea ediției va fi abandonată, poate şi datorită rezervelor celui dintâi de a se angrena efectiv la o asemenea muncă presantă. Acesta lucra pe atunci la Biblioteca Academiei din Bucureşti, iar abia după 1919 se va integra şcolii lingvistice clujene. Ca urmare a acestor tatonări, bucovineanul Al. Procopovici, unul dintre emulii lui Sextil Puşcariu, este cooptat alături de magistru în operațiile de editare, pe care le va efectua cu multă acribie, fapt reflectat şi în corespondența lor. Într-una dintre scrisori, datând din 28 iunie 1912, Al. Procopovici face dovada unei implicări efective în munca de corectare şi de colaționare a transcrierii, el emițând, printre altele, supoziții privind proveniența originalului pornind de la sintagmele *greceşte* şi *elineşte*:

„Vă trimit coala 11, pentru că am făcut la pg. 162 o corectură nouă pe care doresc s-o controlați. Cred că îndreptarea aceasta nu mai trebuie motivată. Astfel, lucrul acesta devine de tot clar şi ca construcțiune, şi ca înțeles, şi se potriveşte f. bine cu totul ce se opune la pg. 177 (ms.). […]

Poate în loc de ѧ ar trebui scris *e*, nu *iaste*. Dar mai adese urmând la Coresi mai multe greşeli de tipar după olaltă, observăm că e tot acelaşi cuvânt care se tipăreşte greşit. […]

Am arătat odată că originalul grec<esc> al lui Coresi trebuie să fie din sec. VII. La pag. 162 se vorbeşte de o dereptate «creştinească» şi una „elinească». Filipica aceasta arată că pe timpul predicătorului trebuie să fi existat o «rătăcire elinească». Cunoaşte Coresi cuvântul «greceşte» şi face vreo deosebire între acesta şi «elineşte»?".

Într-o altă scrisoare, expediată din Cernăuți în 19 iulie 1912, Al. Procopovici îi comunică mai multe detalii privind transcrierea şi interpretarea textului coresian, propunând o serie de soluții la care solicită, punctual, acordul lui Puşcariu:

„[...] Vă trimit coala 13 ca s-o mai vedeți o dată. La pg. 194, r. 10 prefer virgula după *legiei*. Înțelesul cred că este clar: Crucea cu care se pedepsiau păcatele cele mai mari şi care era fără de cinste după legea veche numai pentru b<i>s<erica> slavă a fost[4]. […]

La pg. 198, r. 4. Cred că ar trebui totuşi să facem alineatul la *Iarăşi* şi nu la *După*. Greşala se poate îndrepta uşor, zețarul n-are decât să plaseze cuvintele *va priimi* în cele dintâi 3 rânduri ale paginei. Ca să nu ne mai încurcăm însă cu variantele, *nu* tipărim cursiv cuvintele din evangh<elii>.

La pg. 199, r. 27 şi urm. Punctuația mea corăspunde mai mult celei a lui Coresi, argument care n-are multă valoare. Pe *învățămu-ne* nu l-am interpretat ca un fel de conjunctiv, ci *ca* = cum, precum. *Ca* mi se pare că se mai găseşte cu funcțiunea aceasta la Coresi. Vă comunic interpretarea mea, despre care nu sânt convins că este ireproşabilă, dar nici ***arătându*** *ca* **cu** *duhulŭ sfântŭ* = înfățişându-se ca d<u>hul sf<ânt> nu mă satisface. Admițând însă interpretarea Dvoastră, aş face următoarea punctuație: ... *a*

[4] Puşcariu adnotează: *bine!*

BDD-A13533 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:14 UTC)

răbda: arătându ca cu duhulŭ, în troiță desfârşită închinăciune învățămu-ne. Că duhŭ iaste etc. Adecă: lui Dzeu ne-am închinat totdeauna, ne închinăm şi fiului de când a fost pe pământ, şi acum, înfățişându-se Dzeu în chipul Duhului sfânt, ne-a învățat (învățămu-ne) să ne închinăm troiței desăvârşite. În cazul acesta am accepta întocmai punctuația lui Coresi.

Eu interpretasem astfel: Dzeu-fiul, înălțându-se la ceriu, n-a voit să lase pe apostoli singuri şi s-a pogorât de Rusalii în mijlocul lor cu Dzeu, duhul sfânt. Să nu îndrăznim a suporta fără a îngenunchia vederea aceasta, dovedindu-se (= arătând) – precum am învățat a ne închina şi D<u>hului sf., nu numai tatălui şi fiului, închinându-ne troiței desăvârşite (cu D<u>hul sf. în troiță etc.) – că duhŭ este Dzeu. [Deci, fiind „îndrăznitori" față de d<u>hul sf., am fi îndrăznitori şi față de Dzeu], şi cine se va închina lui Dzeu se cade să se închine lui Dzeu-duhul (duhului) şi lui Dzeu-fiul (adevărului, celuia ce a propoveduit cuvântul adevărului).

Vă rog să hotărâți. Mă gândesc acum că *aratând* etc. = înfățişându-se ca etc. merge de tot bine şi cred că rămânem la interpretarea aceasta, cu punctuația pe care am arătat-o sus.

Pag. 199, r. 35. Cred că Coresi putea să traducă *d-zeiasc**a** şi sfînțit**ŭ** besearecă*, chiar dacă n-o fi vorbit aşa. Coresi traduce adese, mai cu seamă când atributele să grămădesc, cuvinte, nu propozițiuni, şi atunci firește că acordul nu iese bine uneori. Probabil că în acelaşi fel se explică şi forme ca *viață-făcătoriu* (r. 32). Cred însă că e bine să transcriem *sfințit**ă**,* arătând greşala în nota de jos. Am putea scrie şi *sfințit**a***, dar mult mai adese în astfel de cazuri Coresi are forma nearticulată. […]

La pag. 207, r. 19 şi urm. Nu pare prea lămurit. Nu s-ar putea închide parantezul după *Dzeu* (r. 20), punându-se virgula după *împăratulŭ* (r. 21)? Mi se pare că am mai discutat locul aceste, dar nu mai țiu minte cum l-am explicat.

Corectura I merge foarte încet [...]."

În fine, într-o scrisoare din 28 iulie 1912, este anunțată finalizarea corecturii I, precum şi semnalarea unor variante date după exemplarul din *Tâlcul evangheliilor* consultat la Biblioteca Centrală din Blaj (aflat acum la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca):

„Vă trimit corectura I. Cred că nu e nevoie s-o citiți întreagă. Controlați, Vă rog, locurile însemnate cu roşu (creion) în mss. Poate e nevoie de vreo notă, care nu s-ar mai putea adăuga după paginație. Se pare că în 2–3 locuri au fost sărite vro 2 cuvinte. Nu ştiu ce facem cu astfel de greşeli de tipar. Adăugăm cuvintele în text sau dăm la urmă explicația cuvenită? La urma urmelor, acele locuri se pot explica poate şi aşa, deşi nu e probabil că în 600 pagini tipărite să nu se găsească şi astfel de greşeli de tipar. S-a întâmplat ca şi zețarul nostru a sărit vro câteva cuvinte chiar într-un loc, unde s-ar putea presupune o astfel de lipsă la Coresi (pg. 291). – La variante – pg. 290, pare-mi-se – e de îndreptat ceva după notele ce le-am luat la Blaj.

Văzând corectura aceasta, Vă rog să-mi scrieți, dacă e nevoie să Vă trimit şi de aci înainte corectura I […].

Iată, aşadar, câteva aspecte relevante din laboratorul de editare a *Evangheliei cu învățătură* din 1581, prin care Sextil Puşcariu îşi etalează, aparent din umbră, virtuțile de filolog, atent la stabilirea şi transpunerea cât mai fidelă a textului. Dacă

BDD-A13533 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:14 UTC)

Al. Procopovici va efectua transcrierea propriu-zisă, S. Puşcariu va decide asupra diferitelor modalități de interpretare a grafiei, realizând revizia textului în diferite faze, inclusiv după colile pregătite pentru tipar. O simplă confruntare ne dovedeşte faptul că majoritatea observațiilor lui Al. Procopovici au fost acceptate şi operate în textul final al ediției.

Într-o scurtă prefață la ediția publicată în 1914, editorii avertizau că primul volum este rezervat textului propriu-zis, urmând ca un al doilea volum să cuprindă, pe lângă partea de gramatică, note şi glosar, o introducere în care să se specifice „principiile de care am fost călăuziți la editare". Deşi nu a mai fost întregită prin studiul filologic promis, ediția este dotată totuşi în subsolul textului cu un aparat critic adecvat, care cuprinde note referitoare la grafia sau la posibilele interpretări ale grafiei textului, precum şi diferențele de ordin fonetic, morfologic şi lexical înregistrate de *Tetraevanghelul* lui Coresi (1561), *Tâlcul evangheliilor* (c. 1567–1568) şi *Evangheliarul* lui Radu de la Măniceşti (1574), acesta din urmă după transcrierea lui M. Gaster. Referitor la stadiul pregătirii celui de-al doilea volum al ediției *Evangheliei cu învățătură*, Sextil Puşcariu nota în jurnalul său, pe data de 27 februarie 1917, că

> „e scos pe fişe întreg glosarul şi anume până la pag. 100 cuvânt de cuvânt, până la pag. 250 toate cuvintele care din punct de vedere gramatical cuprind ceva interesant, iar de la 251 înainte aproape numai cuvintele de interes lexicografic. Aproape 20 000 de fişe aşteaptă, aşezate după alfabet, de a fi preluate în glosar. Materialul acesta [...] va fi apoi lucrat în *Gramatică*, arătându-se toate particularitățile fonologice, morfologice, derivative, lexicografice şi sintactice" (Puşcariu 1978, p. 193).

În Arhiva Sextil Puşcariu, pe care o deține biblioteca Institutului Academic clujean, am identificat întregul material lucrat pentru cel de-al doilea volum, o parte fiind redactată deja, iar altă parte excerptată şi ordonată în mai multe cutii, evaluate ulterior de editori la peste 50 000 de fişe (vezi *infra*). Un text inedit pe care îl prezentăm acum (cota ASP 30), cu grafia recognoscibilă a lui Sextil Puşcariu, constă într-un preambul la *Glosar*, o expunere detaliată de principii (publicată *in extenso* în Anexă), care probează faptul că cel de-al doilea volum al ediției depăşise stadiul de proiect, fiind redactat deja în mare parte, aşa cum mărturiseşte cu probitate în *Memorii*. În textul pe care îl comentăm, lexicograful redutabil, care îşi câştigase deja o experiență prin elaborarea primelor fascicule din *Dicționarul limbii române*, formulează la început câteva principii generale care ar trebui să stea la baza oricărui glosar, urmate de o serie de norme de ordin tehnic, însoțite de exemplificări adecvate. Autorul porneşte de la ideea că un glosar are menirea „de a fi cât se poate de util cu cea mai mare economie posibilă de spațiu". În acest sens, el precizează că „bogăția şi extensiunea unui glosar trebuie să se acomodeze scopului întreg al ediției". În cazul de față, în care se urmăreşte un „scop aproape exclusiv filologic", această componentă de neeludat a unei ediții critice este pusă în valoare într-o măsură mai mare decât în situația în care se editează un text doar pentru valoarea sa istorică sau literară intrinsecă. Aparatul critic va viza atunci doar „înțelegerea" tex-

BDD-A13533 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:14 UTC)

tului, iar munca de editare are în vedere, cu precădere, alcătuirea indicelui, dar nu şi a glosarului, redus numai la clarificarea sensului unor cuvinte mai greu de înțeles. Pentru S. Puşcariu, tipăritura lui Coresi constituie un incontestabil document lingvistic, prin intermediul căruia poate fi cunoscută limba română de la sfârşitul secolului al XVI-lea, putându-se reconstitui astfel „gramatica acestei limbi". În funcție de aceste deziderate, un glosar nu poate fi restrâns doar la explicarea unor cuvinte rare sau puțin cunoscute, care să faciliteze înțelegerea textului, ci trebuie să reflecte cât mai fidel „imaginea tezaorului de cuvinte" aflat în bagajul lexical al lui Coresi.

Sextil Puşcariu întrevede cu claritate locul pe care îl ocupă glosarul în configurația unei ediții, criteriile de alcătuire a acestuia şi modul în care este structurat, normele esențiale după care se ghidează de regulă editorii. Pentru aceştia, formația de lexicografi, în general, şi cea de redactori ai *Dicționarului Academiei*, în special, se dovedeşte a fi deosebit de utilă în privința soluțiilor adoptate. De exemplu, în legătură cu alegerea citatelor ilustrative pentru cuvintele care prezentau „un deosebit interes din punctul de vedere al dezvoltării lor semantice sau servesc spre elucidarea unor probleme etimologice", nu s-a optat pentru analizarea lor în cuprinsul glosarului, ci într-un capitol distinct de lexicologie din cadrul studiului introductiv. Filologul este conştient de faptul că glosarul este o lucrare exclusiv analitică, iar „desluşirile" lexicologice trebuie tratate într-o parte introductivă, sintetică. Pe de altă parte, acceptă şi inserarea unor citate scurte, date în paranteze, atunci când se impune scoaterea în relief a unor „întrebuințări" lexicale.

Conceput pe aceste coordonate, glosarul nu se limitează doar la înregistrarea şi explicarea cuvintelor, ci este considerat, totodată, „o lucrare pregătitoare" pentru elaborarea unui Dicționar istoric al limbii române.

Materialul documentar inedit pe care l-am prezentat oferă suficiente premise pentru filologii actuali de a-şi asuma restituirea şi finalizarea ediției critice a *Evangheliei cu învățătură* a lui Coresi, pe care Sextil Puşcariu, împreună cu Al. Procopovici, o publicaseră parțial în urmă cu un secol.

Anexă

SEXTIL PUŞCARIU, *GLOSARUL*

O normă pentru alcătuirea glosarelor edițiilor de texte nu există, afară doară de principiul de a fi cât se poate de util cu cea mai mare economie posibilă de spațiu. Bogăția şi extensiunea unui glosar trebuie să se acomodeze scopului întreg al ediției. Pentru noi, care urmărim un scop aproape exclusiv filologic, glosarul are o importanță cu mult mai mare decât pentru cel ce editează un text pentru valoarea sa istorică sau literară. În cazul din urmă, aparatul filologic serveşte numai spre înțelegerea textului şi grija principală a editorului se va îndrepta la alcătuirea *indicelui*, nu a *glosarului*, care va avea să clarifice numai sensul cuvintelor grele de înțeles. Pentru noi, *Evangheliarul cu tâlc* al lui Coresi e un bogat document lingvistic, care ne dă prilej să cunoaştem limba românească la sfârşitul veacului al XVI-lea; pe baza lui vrem să reconstruim gramatica acestei limbi. O

BDD-A13533 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:14 UTC)

parte principală a gramaticei e lexicografia, iar glosarul cel mai important capitol al ei. Prin urmare, nu ne putem restrânge, în glosar, la relevarea unor cuvinte rare sau la clarificarea înțelesului unor vorbe care îngreunează înțelegerea textului, ci trebuie să dăm însăşi imaginea tezaorului de cuvinte întrebuințate de Coresi, ținând seamă de toate întrebuințările lor lexicografice.

Un glosar ideal ar fi deci acela care ar înregistra, cu o împărțire rațională a materialului rânduit alfabetic, t o a t e cuvintele, cu indicarea t u t u r o r locurilor în care le întâlnim în text. Urmarea acestui princip la un text de peste 550 de pagini ar însemna însă o muncă – în mare parte mecanică – care ar cere 2–3 ani de lucru intensiv şi al cărei folos real nu stă în raport cu vremea cheltuită. Cum vremea e duşmanul cel mai mare al oricărui muncitor pe ogorul ştiinței, principiul economiei trebuie să ne preocupe mai mult decât vanitatea de a ajunge idealul unei lucrări şi deci a trebuit să facem un compromis şi în privința aceasta. Calea pe care am ales-o a fost următoarea: Am extras vorbă de vorbă – dar absolut toate cuvintele, nefăcând excepție nici cu articolele şi cu cuvințelele enclitice şi proclitice – cele 99 de pagini dintâi, deci aproape a cincea parte din întreg textul. Din cele patru părți următoare, am căutat să extragem mai întâi cuvintele pe care nu le-am întâlnit pe cele 99 pagini dintâi – pentru ca în glosar să fie cuprinse toate cuvintele textului – apoi pe acelea care au un înțeles nou şi, în sfârşit, pe cele ce prin înțelesul, forma, întrebuințarea sau construcția lor ni se păreau remarcabile. Astfel am adunat un material foarte bogat, de peste 50 000 de fişe, care, deşi nu dă imaginea completă a tezaorului lexical, totuşi cuprind tot ce e remarcabil şi fac posibil, prin indicarea paginei (în numărător) şi a rândului (în numitor), controlul şi aflarea cuvântului în text.

Dispunând de un material de fişe atât de bogat, grija noastră dintâi a fost să micşorăm după putință extensiunea glosarului, eliminând din el tot ce ni se părea de prisos şi să facem atâta economie de spațiu cât permitea utilitatea şi claritatea lucrării.

Fiindcă în partea gramaticală a acestei lucrări au fost relevate toate fenomenele fonologice, morfologice, derivative, sintactice şi lexicologice care ni s-au părut caracteristice pentru limba lui Coresi, ne-am putut restrânge în glosar la partea curat lexicografică. Cu alte cuvinte, variantele fonologice şi formele morfologice n-au fost relevate în glosar şi cuvintele s-au dat subt forma nominativului la nume şi a infinitivului la verbe, fără a se deosebi dacă bunăoară un substantiv masculin se termină în *-ŭ* sau *-u* (după cum era urmat de un cuvânt enclitic sau nu), dacă verbul se întrebuințează la prezinte sau la aorist sau la gerundiu etc. Pronumele, verbele ajutătoare etc., care din punct de vedere lexical nu prezintau nicio particularitate remarcabilă, ale căror forme însă erau de un interes deosebit gramatical, au fost citate în partea morfologică a lucrării, cu toate formele şi cu toate locurile din text, iar la glosar s-a putut face o simplă retrimitere la §§ respectivi din gramatică. Tot astfel cele mai multe dintre conjuncțiuni, prepozițiuni şi adverbii au fost tratate pe larg în partea sintactică a gramaticei. Conjuncțiunile şi prepozițiile nu au, cu alte cuvinte, un *înțeles* pregnant, ci exprimă numai un *raport gramatical*, cum reiese din întrebuințarea lor în unire cu alte cuvinte; ele pot fi tratate deci mai bine în sintaxă decât în lexicon. Dar şi unele adverbii – cel puțin acelea care prezintă în textul nostru particularități deosebitoare de limba de azi – puteau mai bine fi tratate în partea sintactică, unde, prin economia de spațiu urmărită în glosar, nu eram împiedecați ca să dăm citații mai lungi din text şi deci să ilustrăm prin exemple cele susținute.

BDD-A13533 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:14 UTC)

Tot trebuința aceasta, de a ilustra prin citații diferitele sensuri ale cuvintelor, ne-a hotărât ca să scoatem din glosar şi să tratăm în capitolul întitulat „lexicologie" acele cuvinte care prezintau un deosebit interes din punctul de vedere al dezvoltării lor semantice sau servesc spre elucidarea unor probleme etimologice. Căci glosarul nu ne putea dispensa de acest capitol, care pe nedrept se neglijază de cei mai mulți editori de texte. Glosarul poate numai înregistra, în ordine alfabetică, cuvintele, el nu poate da deslușirile lexicologice necesare; glosarul e o lucrare pur analitică, alături de care trebuie să existe şi o parte sintetică.

Tot astfel în „Note" de multe ori a trebuit să explicăm întrebuințarea figurată, improprie, greşită sau stângace a vreunui cuvânt sau să recunoaştem că nu l-am putut înțelege. Printr-un asterisc aşezat în urma fracțiunei ce arată locul în text, am atras atenția cetitorului că în note va găsi mai multe explicări decât i s-a putut da în glosar. Astfel, bunăoară, la cuvântul *neplecare*, în glosar aflăm, în loc de orice altă explicare: 293/22*, adecă o trimitere la nota ce se face despre acest cuvânt întrebuințat în rândul 22 al paginei 293 din text, unde se dă o explicare mai lungă ce nu se putea repeta, din lipsă de spațiu, în glosar.

După ce am limitat astfel materialul față de diferitele capitole ale gramaticei, a trebuit să ne dăm seama întrucât avem să revelăm particularitățile de natură pur lexicală ale singuraticelor cuvinte.

În privința aceasta iarăşi nu există o normă. Numai bunul simț ne poate călăuzi. Foarte utile sânt observările lui Jan Urban-Jarník, un maestru în alcătuirea glosarelor. Mai folositoare ne-au fost, ca redactori ai Dicționarului Academiei, experiența ce am făcut-o cu glosarele existente, ale căror merite şi scăderi am avut ocazia să le cunoaştem de nenumărate ori. Căci un glosar ca cel de față nu are a lămuri numai pe cetitor asupra înțelesurilor cuvintelor întrebuințate în textul nostru, ci este şi o lucrare pregătitoare pentru alcătuirea Dicționarului istoric al limbei române. Dându-ne seama şi de această menire a glosarului, n-am dus până la extrem principiul economiei, ci am căutat, prin citațiuni scurte, date în paranteze, să relevăm întrebuințări lexicale vrednice de a fi scoase în relief.

În general, după cuvântul tipărit **cu aldine** în fruntea articolului (dintre cuvintele variabile, substantivele în nominativ singular, adjectivele şi pronumele în nominativ singular masculin şi feminin, verbele în infinitiv) urmează, cu literă dreaptă, definiția gramaticală, cu scurtările uzuale (vezi lista lor în nota de la pagina primă a glosarului). Când un adjectiv se întrebuințează şi ca substantiv, sau invers, de obicei formele se dau promiscue (căci, de cele mai multe ori, în funcțiune predicativă, nu se poate preciza dacă avem a face cu un adjectiv sau cu un substantiv), mai rar se dau întâi locurile cu o întrebuințare şi apoi cu alta (după semnul ||), ceea ce se face de obicei cu adjectivele întrebuințate ca adverbii. La verbe de regulă se deosebeşte (prin punct şi virgulă [;] sau prin liniuță [–]) forma transitivă (uneori şi cea absolută) de cea intransitivă şi de cea reflexivă.

După această deosebire gramaticală (care însă adesea, în acelaşi timp, cuprinde şi o deosebire de sens), se dă traducerea în limba românească modernă, *cu litere cursive*. Remarcăm că atunci când cuvântul are acelaşi înțeles ca şi azi, de obicei nu mai dăm această traducere (ceea ce va să zică că, de câte ori traducerea lipseşte, sensul e cel modern, căci uneori – şi în acest caz se citează şi propoziția – traducerea n-am dat-o fiindcă sensul nu ne-a fost clar). Numai când, afară de sensul modern, cuvântul are şi alte sensuri, se dă traducerea românească şi când e aceeaşi ca vorba din titlu. Rareori,

BDD-A13533 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:14 UTC)

când în nemţeşte sau franţuzeşte există un corespondent pregnant, care arată în acelaşi timp în care înţeles de astăzi vrem să fie priceput corespondentul modern pe care l-am dat, se dă şi acesta, cu cursive şi în paranteze, d. ex., la „silă" se dă germ. „Vergewaltigung", ca să indicăm că cuvântul românesc nu trebuie înţeles în sensul din celelalte multe accepţiuni ale sale (d. ex. germ. „Überdruss"). În traducerea românească modernă am căutat să citãm mai multe sinonime sau cvasisinonime, spre a preciza cât mai exact înţelesul, uneori luând refugiu la circumscrieri mai largi sau la neologisme, chiar când acestea nu sânt tocmai literare. Căci scopul nostru nu a fost să fim literari, ci să deosebim, pe cât se poate, diferitele înţelesuri şi nuanţe de înţeles.

După aceste traduceri, despărţite or olaltă prin || când vrem să relevăm deosebiri fundamentale, prin – pentru deosebirile mai puţin decizive, dar cu toate astea marcante şi prin punct şi virgulă (;) pentru cele mai puţin importante, urmează, pagină de pagină, citaţiile din text, în formă de fracţiuni. Dintre acestea se dau mai întâi exemplele care nu prezintă nimic deosebit. Urmează apoi exemplele care au vreun interes frazeologic, dându-se, cu litere drepte şi în paranteze rotunde, câte un cuvânt sau o citaţiune scurtă, care arată legături mai frecvente ale acestui cuvânt cu alte cuvinte. Astfel, bunăoară la unele verbe se dă subiectul (d. ex. la *lumina* subiectele „soarele", „foculŭ") sau complementul (d. ex. la *sparge* complementele „jitniţa", „case", „cetăţi", „pizmă", „moarte", „vrajbă", „leage", cămaşa", „mrejele"), la unele substantive adjectivul atributiv (la *lună* atributele „plină", „noao", la *năravu* atributele „bunŭ", „răŭ" etc.), la unele adjective substantivele pe care le determină mai de aproape (d. ex. la *luminat* substantivele „luceafăr", „veşminte", „carte" etc.) ş.a.m.d. Mai adesea se relevează cuvintele sinonime sau apropiate ca înţeles, pe care Coresi le leagă prin „şi" foarte adesea, întrebuinţând cu predilecţie figuri stilistice ca „spămăntarea şi frica", „frică şi spaimă" „furii şi tâlharii", „lesne şi preiuşor", „săraci şi mişei", „fraţi şi surori", „ca zăbala şi ca frâul" etc. sau cuvinte opuse ca înţeles, care se dau în paranteze rotunde după două puncte, d. ex. la *lumină* (: întunearecŭ), la *răŭ* (: bun), la *slugă* (: domnŭ), la *sănătate* (: boala) etc. Mai ales se relevă construcţiile importante pentru frazeologie, d. ex. la *foame* „a pieri de ~", „topitŭ de ~" etc., unele din ele relevate şi prin l i t e r e s p a ţ i a t e, d. ex. la *milă*: a-i f i (c u i v a) ~ d e ..., a i s e f a c e (c u i v a) ~, a f a c e ~ c u c i n e v a etc. Tot în paranteze rotunde după semnul + se arată prepoziţiunile, conjuncţiunile, cazurile, modurile etc. cu care se leagă un cuvânt de cele următoare sau regimul lor. Astfel, glosarul nostru întregeşte partea sintactică a gramaticei, care nu s-a putut extinde asupra tuturor chestiunilor de amănunt şi să dea liste complete. În sfârşit, acolo unde am avut locuri paralele, am dat în paranteze colţuroase [ ] sinonimele întrebuinţate în variante (A. B. C.) sau în alte locuri ale textului (mai ales în T. = tâlc), apoi foarte adesea în Bl. (Biblia de la Bucureşti din anul 1688), precum şi din bibliile în alte limbi (franceză, latină, slavonă).

Cetitorul, deprinzându-se cu acest sistem de semne convenţionale, întrebuinţate consecvent, va afla în câteva rânduri o mulţime de indicaţii lexicografice preţioase (compară bunăoară articolul *ruga*, care relevă şi explică o mulţime de particularităţi lexicale şi sintactice ale acestui verb în câteva rânduri).

BDD-A13533 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:14 UTC)

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

ASP = Arhiva Sextil Puşcariu, aflată la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu” din Cluj-Napoca al Academiei Române.

Iorga 1910 = N. Iorga, *O carte a d-lui Sextil Puşcariu despre originea limbii noastre*, în „Neamul românesc literar”, II, 1910, nr. 30, p. 465–467.

Istrate 1977 = Gavril Istrate, *Sextil Puşcariu, editor al lui Coresi*, în *100 de ani de la naşterea lui Sextil Puşcariu (1877–1948). Comunicările Simpozionului din 14–I–1977*, Cluj-Napoca, 1977 (Universitatea „Babeş-Bolyai”; multigrafiat), p. 36–48 (reluat şi amplificat în Istrate 2001, p. 186–221).

Istrate 2001 = Gavril Istrate, *Studii şi portrete*, vol. I, Iaşi, Editura Cronica, 2001.

Puşcariu 1910 = Sextil Puşcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, Halle, Universitätsverlag, 1910.

Puşcariu 1910–1911 = Sextil Puşcariu, *Din carnetul unui filolog*, în „Tribuna” **(**Arad), XIV, 1910, nr. 278, p. 1–3; nr. 279, p. 13–14; nr. 280, p. 13, XV, 1911, nr. 1, p. 5–6; nr. 6, p. 1–4; nr. 14, p. 2–4; nr. 17, p. 1–3; nr. 29, p. 2–4; nr. 38, p. 1–2; nr. 41, p. 2–4; nr. 53, p. 2–3; nr. 105, p. 1–2; nr. 109, p. 2–4.

Puşcariu 1978 = Sextil Puşcariu, *Memorii*. Ediție de Magdalena Vulpe. Prefață de Ion Bulei. Note de Ion Bulei şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Minerva, 1978.

Puşcariu–Procopovici 1914 = *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură (1581)*. Publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, vol. I. *Textul*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & co., 1914.

SEXTIL PUŞCARIU AND THE EDITING OF ANCIENT TEXTS (UNPUBLISHED DOCUMENTARY MATERIAL)

(*Abstract*)

The study recovers and highlights a piece of documentary material which remained unknown, found in the Sextil Puşcariu Archive from the Academic Institute in Cluj. It consists of several pages of correspondence and of a philological commentary that relate to the *Gospel Edition for Teaching* (1581) of Coresi, published in 1914. The epistolary dialogue held by the two linguists, George Giuglea and Al Procopovici, with Sextil Puşcariu, between the years 1910–1912, offers revealing details on devising the critical edition already mentioned. The other original text presented here, that belongs to the great scholar, consists of a preamble to *The Glossary*, a detailed statement of principles and rules. This actually proves that the second volume of the edition, though it had not been printed, was being prepared beyond the draft stage and thus it was to be written in large part in the coming years.

Cuvinte-cheie: *Coresi, ediție critică, glosar, principii de critică textuală, Al. Procopovici*.
Keywords: *Coresi, critical edition, glossary, principles of textual criticism, Al. Procopovici*.

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
eug.pavel@yahoo.com

BDD-A13533 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:14 UTC)